

ČESKÝ JAZYK

Učebnice pro střední odborné školy
V souladu s RVP

SOUHRNNÝ PŘEHLED

KOMUNIKACE

SLOH

MLUVNICE

Vydavatelství
Taktik

Obsah

● OBECNÝ VÝKLAD O JAZYCE	5	● TVAROSLOVÍ	42
Jazyk, řeč a komunikace	5	Třídění slov na slovní druhy	42
Jazykověda a její disciplíny	7	Jména a jejich mluvnické kategorie	43
Evropské a světové jazyky, jazykové skupiny	8	Podstatná jména	45
Národní jazyk a jeho útvary	9	Přídavná jména	49
● ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA	11	Zájmena	51
Fonetika a fonologie	11	Číslovky	54
Slovo a věta	14	Slovesa	56
Spisovná výslovnost	16	Příslovce	60
● GRAFICKÁ STRÁNKA JAZYKA	17	Předložky	62
Písmo a písemný projev	17	Spojky	63
Principy českého pravopisu	18	Částice	64
Shrnutí 1	23	Citoslovce	65
● SLOVNÍ ZÁSoba	24	● SKLADBA	66
Slovo a slovníky	24	Větná skladba	66
Slovo a jeho význam	26	Základní větné členy	68
Slovní zásoba a její vrstvy	30	Rozvíjející větné členy	71
Obohacování slovní zásoby	32	Odchyly od pravidelné vět. stavby	75
● TVOŘENÍ SLOV	34	Typy souvětí	77
Slovo a jeho stavba	34	Interpunkce ve větě jednoduché/souvětí ..	83
Odvozování	36	Shrnutí 3	85
Skládání	38		
Zkracování	40		
Shrnutí 2	41		

● SLOH 86

Nauka o slohu	86
Text a jeho struktura	88
Text a informace	91
Slohové postupy	96
Styl projevů mluvených a písemných	99
Styl prostěsdělovací	101
Styl administrativní	106
Styl publicistický	113
Styl odborný	118
Styl umělecký	123
Styl řečnický	128
Shrnutí 4	133

● KOMUNIKACE 134

Základy mezilidké komunikace	134
Komunikační situace a strategie	135
Komunikace v práci	136
Komunikace interkulturní	138
Komunikace masová	140
Masová média	142
Reklama	146
Shrnutí 5	151

● PŘÍLOHY 152

Slovníček jazykovědných pojmů	152
Souhrn gramatiky	158
Souhrnná gramatická cvičení	162
Příprava k maturitě (práce s textem – použití získaných poznatků	172
Formální zásady při psaní textů	184
Klíč ke cvičením i k souhrnným gramatickým cvičením	185
Rejstřík	195
Seznam doporučené odborné literatury	201

Jazyk, řeč a komunikace

Aktivizační úloha

Úkol:

Na obrázcích vidíte různé významy slova *jazyk*. Jeden z významů je ale zastoupen vícekrát v různých podobách. Popište jednotlivé významy a shromážděte ty obrázky, které patří ke stejnému významu.

Jazyk je základní systém lidské komunikace. Je to systém znaků a pravidel jejich užívání, který slouží k dorozumění. Proto ho také označujeme jako komunikační kód.

Funkce jazyka

Díky jazyku přemýšlíme, s jeho pomocí popisujeme skutečnosti, které nás obklopují, sdělujeme informace ostatním, a jazyk také reprezentuje konkrétní národ či skupinu obyvatel.

1) Doplňte funkce jazyka podle vzoru.

- Jazyk slouží k dorozumění. → dorozumivaci..... funkce
- V jazyce přemýšlíme. → mysl..... funkce
- Díky jazyku navazujeme kontakt s dalšími lidmi. → kon..... funkce
- Jazyk reprezentuje národ. → nár..... funkce
- Pomocí jazyka pojmenováváme své prožitky, pocity. → cit..... funkce
- Jazykem vybízíme sebe i druhé k činnosti. → výz..... funkce
- Jazyk je také nositelem pocitu krásna. → est..... funkce

Druhy jazyků

Přirozené jazyky vznikly „samy od sebe“ a vyvíjejí se společně s lidmi. Jsou to velmi složité a komplexní systémy.

Zajímavost

Jazyková NEJ

Největší jazyky (odhad podle počtu rodilých mluvčích)	Nejpoužívanější jazyky (podle počtu aktivně mluvčích)	Nejvíce jazyků používaných v jednom státě
čínština, cca 917 tisíc	čínština, cca 918 tisíc	Papua Nová Guinea, 840
španělština, cca 460 tisíc	angličtina, cca 379 tisíc	Indonésie, 711
angličtina, cca 370 tisíc	hindština, cca 340 tisíc	Nigérie, 517

(zdroj: <https://www.ethnologue.com/guides/ethnologue200>)

Umělé jazyky vytvořil člověk. Dělíme je na **formální** umělé jazyky, např. programovací jazyky nebo matematické zápisy. Jsou přesné, neznají synonymitu ani neurčitost významu. Každý znak má přesnou, nezaměnitelnou funkci. Dále existují umělé jazyky **neformální**, které napodobují přirozené jazyky, sem patří např. esperanto, slovio, interlingua a další.

Některé jazykové systémy jsou univerzální, srozumitelné všem stejně, např. matematické značky, jiné jazyky jsou specificky srozumitelné jen pro konkrétní skupinu (např. čeština pro Čechy × francouzština pro Francouze × znakový jazyk pro neslyšící).

Jazyk není závislý na existenci písma.

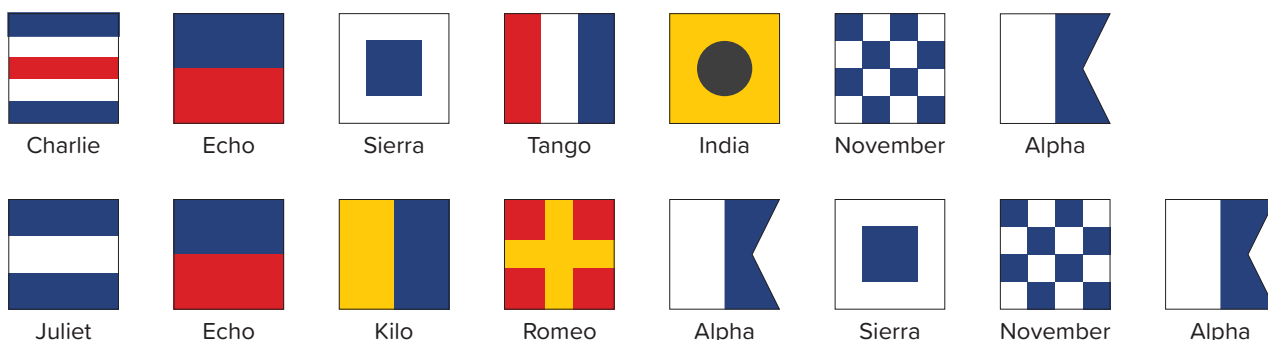
- 2) Vyberte si některý z umělých neformálních jazyků, vyhledejte o něm dostupné informace, popište spolužákům jeho slovní zásobu, gramatické vztahy a přečtěte krátkou ukázkou ve vybraném jazyce.

esperanto 	slovio 	interlingua
--	---	--

Nejen jazyk je komunikační kód, existují i další, specifické komunikační kódy, jako např. dopravní značky, které beze slov vybízejí ke konkrétnímu jednání nebo jiné zakazují.

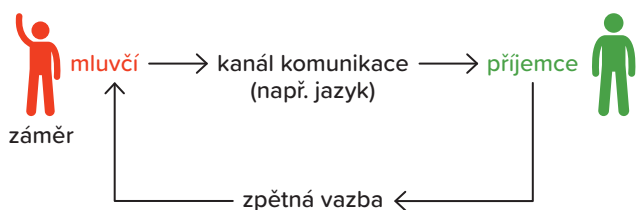

- 3) Dopravní značky jistě znáte, ale co mezinárodní námořní vlajková abeceda? Odhadněte, nebo pomocí internetu zjistěte, co znamenají tyto vlajky.

Řeč je schopnost člověka dorozumět se. Používá k tomu kód (např. jazyk, písmo nebo jiný druh kódu) a výsledkem je komunikát (promluva, text nebo zpráva).

Komunikace je proces předávání informace pomocí komunikačního kódu (symboly, do nichž je informace převedena) přes komunikační kanál (způsob, jakým se vysílaný kód šíří). Lidská komunikace probíhá mezi mluvčím a příjemcem. Proces komunikace probíhá podle schématu:

Komunikaci ovlivňuje mnoho faktorů – prostředí, vztah účastníků komunikace, záměr mluvčího, nálada, vzdělání a další. Rozlišujeme komunikaci verbální (slovem) a neverbální, v níž se vyjadřujeme také pomocí gest, mimiky, držení těla a dalších signálů.

Zajímavost

Smím prosit?

Včely vynikají v komunikaci. Zvířata se totiž nedorozumívají pomocí symbolů jako lidé, až na výjimky, mezi něž patří právě včely. Ony dokonce umějí sdělit konkrétní informace, což je ve zvířecí říši nevídané. Je známo, že hmyz se dorozumívá pomocí feromonů, ale včely i tancem. Mají několik druhů tanců, jimiž sdělují ostatním, co potřebují.

Nalevo: Kruhový tanec, kterým ostatní navádí k nalezení blízkého zdroje potravy. Napravo: Vrtivým tancem udává směr a vzdálenost naleziště potravy, které se nachází dále od úlu.

Více se o komunikaci a způsobu, jak správně a úspěšně komunikovat, dočtete na straně 133.

- 4) Popište naznačené schéma komunikace mezi Katkou a její matkou:

- Co bylo záměrem Katky?
- Jaký použila kanál komunikace?
- Jakou zpětnou vazbu získala od matky?
- Došlo k naplnění záměru?
- Navrhněte Katce, jak by měla dál postupovat.

Jazykověda a její disciplíny

Jazykověda (lingvistika) zkoumá jazyk. Je to komplexní disciplína, jejíž součástí jsou další jazykovědné disciplíny, s jejichž pomocí jazykovědci popisují principy fungování jednotlivých jazyků, vzájemné vztahy uvnitř jazyka i mezi různými jazyky. V současnosti se jazykověda propojuje také s dalšími odvětvími a vznikají tak obory jako sociolingvistika nebo psycholingvistika či matematická lingvistika a mnoho dalších.

Jazykovědné (lingvistické) disciplíny:

Zajímavost

Díky **matematické lingvistice** se počítačové programy naučily využívat databáze slov a vznikly např. automatické opravy v programu Microsoft Word.

Další zajímavou disciplínou je **forenzní fonetika**, která pomáhá v kriminalistice, díky analýze hlasu totiž dokážou vědci třeba i usvědčit pachatele.

Na pomezí nauky o slovní zásobě a tvarosloví stojí **SLOVOTVORBA**, která popisuje způsoby tvoření nových slov.

ETYMOLOGIE se věnuje původu slov.

FRAZELOGIE zkoumá ustálená slovní spojení.

Mezi další vědní jazykovědné obory patří:

SÉMANTIKA – z hlediska jazyka jde o nauku o významu slov (v obecném smyslu i neязыkových znaků, výtvarných děl aj.)

LEXIKOGRAFIE – nauka o slovnících (*lexikon* – slovník)

DIALEKTOLOGIE – nauka o nářečích

ONOMASTIKA – nauka o vlastních jménech, dále se pak vyděluje

TOPONOMASTIKA – nauka o místních jménech

Kromě těchto nauk se můžete setkat ještě s vědními obory, které se věnují jednotlivým jazykům a literaturám (v širším pojetí i kultuře a historii jednotlivých národů), např. **bohemistika** se zabývá českým jazykem, **slavistika** slovanskými jazyky, **germanistika** německému jazyku, **sinologie** se věnuje čínskému jazyku a další.

Centrální institucí, která se v České republice věnuje zkoumání českého jazyka, je **Ústav pro jazyk český Akademie věd**. Na jeho webových stránkách jsou prezentována jednotlivá pracoviště a výsledné projekty. Z těch, které jsou určeny široké veřejnosti, se jedná zejména o **Internetovou jazykovou příručku** (prirucka.ujc.cas.cz). Jazykovědnému bádání se věnují odborníci na vysokoškolských pracovištích, důležitým výstupem pro odbornou, ale také pro laickou veřejnost je **Český národní korpus** (www.korpus.cz), kde evidují a zkoumají mluvenou i psanou, současnou i minulou slovní zásobu českého jazyka.

Výraznou skupinou lingvistů byla skupina s názvem **Pražský lingvistický kroužek** (PLK). Sdružení vzniklo v roce 1926 a kromě českých jazykovědců zahrnovalo i některé zahraniční badatele. PLK dodnes existuje a jeho členové publikují např. v časopise *Slovo a slovesnost*.

Evropské a světové jazyky, jazykové skupiny

Aktivizační úloha

 čeština matka	 polština matka	 francouzština mère	 angličtina mother	 němčina Mutter
 španělština madre	 dánština mor	 slovinština mama	 bulharština Майка	 srbština majka

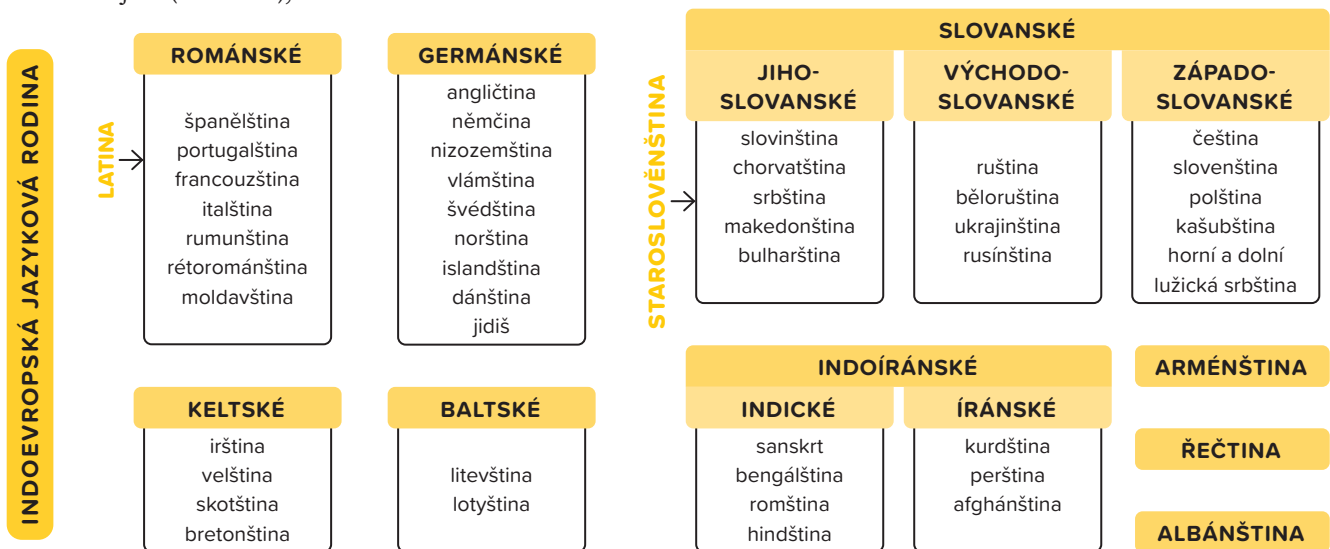
Úkol:

Dokážete odhadnout, proč jsou si slova *matka* v různých jazycích tolik podobná?

Jazyková rodina je skupina jazyků, která vznikla ze společného prajazyka.

Jazyky, kterými mluví současní obyvatelé evropských zemí, patří k těmto jazykovým rodinám:

- indoevropská (čeština, němčina, ruština, francouzština atd.);
- uralská (maďarština, estonština);
- afroasijská (arabština);
- austroasijská (vietnamština);
- altajská (turečtina).

Jazykové rodiny se dále mohou dělit na jazykové větve. Např. Indoevropská jazyková rodina se dělí na jazykové větve: románskou, keltskou, germánskou, baltskou, slovanskou, indoiranskou + samostatně stojí jazyky arménština, albánština a řečtina. **Latina** stojí na počátku románských jazyků, které v ní mají svůj základ. **Staroslověnským jazykem** se běžně nemluví ani nemluvalo. Jedná se o bohoslužebný a literární jazyk (první jazyk psaných památek na českém území).

1 Vyhledejte na internetu, kde se užívají tyto jazyky: sanskrit, rétorománština, jidiš, rusínština a kašubština.

Slovanské jazyky jsou jednou z větví indoevropské jazykové rodiny. Dělíme je na jižní, východní a západní. Jazyky jsou příbuzné, a proto jsou částečně vzájemně srozumitelné. Z toho vychází např. mezinárodní jazyk slovio, který využívá různých slovanských jazyků tak, aby si všichni Slované rozuměli.

Srovnání několika výrazů ve slovanských jazycích:

čeština	slovenština	polština	ruština	chorvatština
peníze	peniaze	pieniądz	дéнгy	novac
sklenice	pohár	szklanka	stakan	čaša
dům	dom	dom	dom	kuča
kniha	kniha	książka	kníga	knjiga
slovo	slovo	słowo	słóvo	riječ

Zajímavost

K vcr jsm ml brmbrv ssk s mkm.

Nerozumíte? Bez samohlásek by se čeština neobešla, ale představte si, že jednou z větví afroasijských jazyků jsou semitské jazyky (např. hebrejština nebo arabština). Jejich zvláštností je, že zapisují písmem pouze souhlásky, samohlásky si mluvčí doplňují sami. Některá slova ve větě „*K večeri jsme měli bramborové šišky s mákem.*“ bychom rozluštili, ale jiná jen stěží.

Ukázka hebrejské abecedy

Ale ne vždy nese jedno slovo ve všech slovanských jazycích ten samý význam. Například český *záchod* znamená v polštině *západ* (záchod je *toaleta*), dítě se ve slovinštině řekne *otrok* (otrok je *suženj*).

Fonetika a fonologie

Aktivizační úloha

Podívejte a poslechněte si část videa (cca 1:01–1:22) youtubera Lukefryho a poté si přečtete zjednodušený fonetický záznam jeho promluvy.

[Já už sem s tím, jak mluvím a jak vystupuju v pohodě a netrpím žádnými kompleksi ani žádným strachem z veřejného vystupování. Je mi ale jasné, že tře mezi vámi je spousta lidí, kteří nějakým podobným komplexem trpí a neví, co s tím. V tomto videu bych chtěl mluvit nejenom o tom, jak jsem se s se svou vadou nějakým způsobem sžil, ale i o tom, jak se třeba dá léčit a co třeba dělám proto, abich se jí zbavil.]

Odpovězte na otázky:

- Nejprve se zaměřte na rychlost promluvy. Přečtete text přiměřenou (průměrnou) rychlostí. Jak dlouho vám to trvalo? Mluvili jste pomaleji, nebo rychleji než autor? Kdy je obvyklé mluvit spíše pomalu, kdy a kde se naopak mluví rychle? Proč?
- Vyslovuje autor všechna slova správně? Ve kterých chybuje? Přečtete text pečlivě, dbejte na intonaci a přízvuky. Čtete nahlas (polohlasně).

Hláskosloví se zabývá zvukovou podobou jazyka. V mezinárodním názvosloví se užívají pojmy **fonetika**, která se zabývá zvukovou realizací řeči (hláskami z hlediska vlastností zvuku, které můžeme měřit), a **fonologie**, která zkoumá zvukové jednotky řeči (hlásky), jejich funkci v jazykovém systému, vztahy mezi nimi a jejich vztahy k dalším jazykovým jednotkám.

Zapamatujte si

Hláska je nejmenší zvuková jednotka jazyka, která nese vlastní význam, ale je schopná ho rozlišovat. Fonetika a fonologie ji každá zkoumají z jiného hlediska.

Písmeno je grafický zápis hlásky.

Zajímavost

Lidské řeči se ale věnují i další disciplíny:

Ortoepie se zabývá spisovnou výslovností.

Foniatrie se věnuje kromě jiného poruchám tvorby hlasu.

Logopedie pomáhá odstranit vady řeči.

Vady řeči

- Huhňavost** – řeč není zcela srozumitelná, protože mluvčí mluví „přes nos“ (příčin může být několik, často jde o ucpaní nosní dutiny, např. při rýmě).
- Dyslalie (patlavost)** – souhrnný název pro poruchy výslovnosti hlásek nebo hláskových skupin. Ale co je pro jeden jazyk špatné, je v jiném běžné (např. výslovnost **v** či **r** v češtině, němčině a angličtině). V českém jazyce bývá nejrozšířenější špatná výslovnost sykavek (**s/š**), hlásek **r/ř** nebo hlásky **l**.
- Breptavost** – je překotná řeč, při které mluvčí vynechává některé hlásky či slabiky, přeřkává se nebo zkracuje slova.

Zajímavost

Příkladem huhňavosti je jedna z Cimrmanových her *Přetržená dítě*.

Nesprávná výslovnost hlásek, breptavost nebo huhňavost nejsou ve veřejných projevech vhodné. Je proto důležité se snažit vady řeči odstranit. Není to ovšem jednoduché. Zejména v rodině, kde některý z rodičů trpí nějakou vadou řeči, napodobují děti mluvu svého rodiče, a tím se učí mluvit s touto vadou. Navenek to může vypadat, že jsou vady řeči dědičné, ve skutečnosti jen děti napodobují při učení špatný vzor. Odstranit vady řeči pomáhá **logoped**, který učí správnému postavení mluvidel a pomocí různých cvičení pomáhá dítěti i dospělému vady řeči odstranit.

Zajímavost

Analýza tempa řeči se používá např. v diagnostice Parkinsonovy nemoci. Jde o jeden z příznaků nemoci.

System hlásek v českém jazyce

Hlásky jsou nejmenší zvukové jednotky jazyka. Vznikají při průchodu proudy vzduchu z plic přes hrtan a hlasivky. To, co slyšíme, je zvuk. Ten jde přes artikulační orgány (přední a zadní patro, čelisti, zuby, jazyk, rty nebo i nosní dutinu). A díky tomu můžeme vyslovovat různé hlásky. Každý jazyk má jiné hlásky. Čeština **má pět samohlásek** (z toho **i** je zapisováno dvěma písmeny **i/y**) a **pěťadvacet souhlásek**.

Samohlásky (vokály)

- o vznikají kmitáním hlasivek,
- o označují se jako tóny,
- o znějí i samy o sobě,
- o mohou mít různou délku.

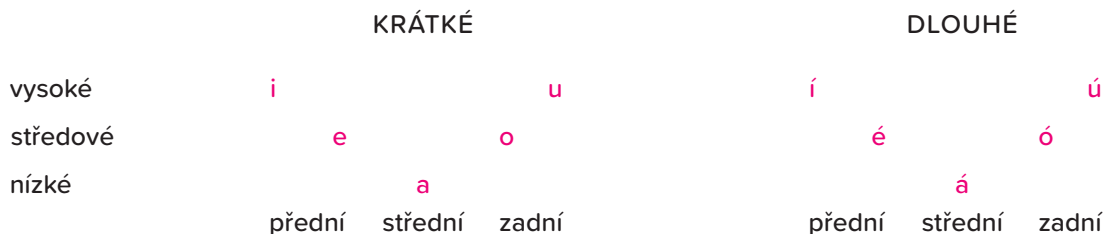
a (á)
e (é)
i (í)
o (ó)
u (ú)

Zapamatujte si

Každá **slabika** musí mít **samohlásku** (nebo dvojhlásku). Ale slabiku jsou schopny vytvořit i tzv. **slabikotvorné souhlásky**: **l** a **r**, někdy také **m** (*sedm*) a **n** (v přejatých slovech *-stejšn*).

1 Vyslovte zřetelně jednotlivé české samohlásky. Co ovlivňuje, jakou hlásku zrovna vyslovíte?

Vokalický trojúhelník znázorňuje dělení samohlásek podle jejich vzniku (polohy jazyka a otevřenosti nebo zavřenosti úst).

Ve výslovnosti samohlásek často dochází k **nespisovnému prodloužení krátkých samohlásek** i **krácení dlouhých samohlásek**. Může jít o vliv nářečí. Například na severní Moravě a ve Slezsku se dlouhé samohlásky vyslovují krátce. S nežádoucím krácením se setkáme i v běžně mluvené řeči. Slyšet je to nejčastěji ve slovech končících na **í** a **ú**.

2 Vyslovte spisovně následující věty. Určete ta slova, v nichž by mohlo dojít ke krácení dlouhých samohlásek.

- Prosím, říkal jste něco?
- Špatně jsme odbočili, aspoň si to myslím.
- Paní Holubičková, pojdte dál.
- Říkám ti, určitě to zvládneme.
- Narýsujte trojúhelník.

Zapamatujte si

Dvojhlásky tvoří slabiku, nikoli dvě slabiky!

Dvojhlásky (diftongy) jsou výsledkem spojení dvou samohlásek. Dnes se v češtině vyskytují **tři**. **Ou** je původní česká dvojhlásky, kdežto **au**, **eu** se objevují v přejatých slovech.

3 Přečtěte správně, naznačte hranice slabiky:

pneumatika
auto

milou
poukázat

poutat
raut

naučit
poslouchat

pneumonie
neurčitek

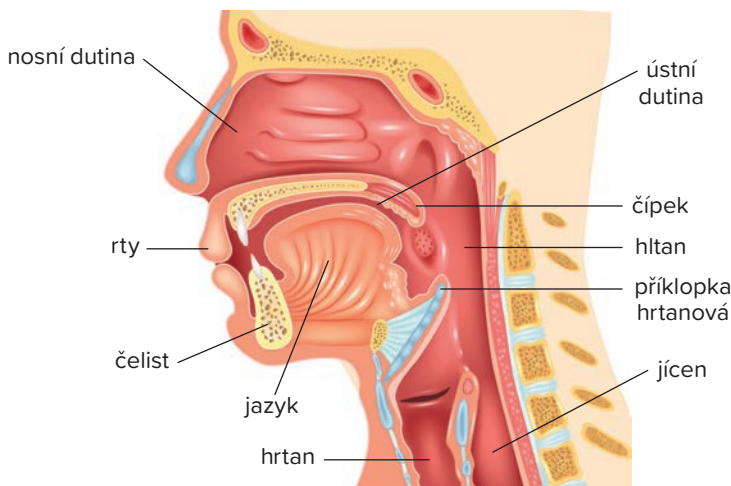
Souhlásky (konsonanty)

- o vznikají určitým postavením mluvidel a zapojením jednotlivých artikulačních orgánů,
- o označují se jako šumy,
- o nemohou znít samy, ale pouze se samohláskou,
- o lze je různě dělit (podle místa, kde vznikají, nebo podle způsobu, jakým vznikají).

Podle **místa artikulace**:

- o oboustranné (oba rty se při tvorbě hlásek dotýkají) **m, p, b**,
- o retozubné (spodní ret se přiblíží k horním řezákům) **f** nebo **v**,
- o zubodásňové (špička jazyka se různě dotýká horního patra za zuby) **d, t, l**,
- o předopatrové (hřbet jazyka se dotýká tvrdého patra) **j**,
- o zadopatrové (hřbet jazyka se dotýká měkkého patra) **k, g**,
- o hrtanové (**h** vzniká zejména díky hlasivkám, tvar ústní dutiny při jeho tvorbě nehraje roli).

4 Ověřte si, jak pracují rty a jazyk v ústní dutině. Jaký to má vliv na jednotlivé hlásky? Zkuste vyslovit různé souhlásky a pozorujte postavení mluvidel.

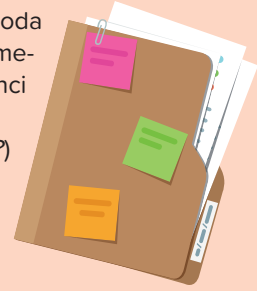

Jména a jejich mluvnické kategorie

Aktivizační úloha

Na poradě se Smith zmínila, že Janů přijede zítra a potřebné materiály Svoboda předá Smetana, protože už je připravila. Dále se přihlásil Chýlle a sdělil, že Smetana dával k prošetření kauzu Nový, ale dosud nedodala výsledky. Kvůli absenci Smetana odložil stížnost na příští poradu.

(autor: *dílo?*)

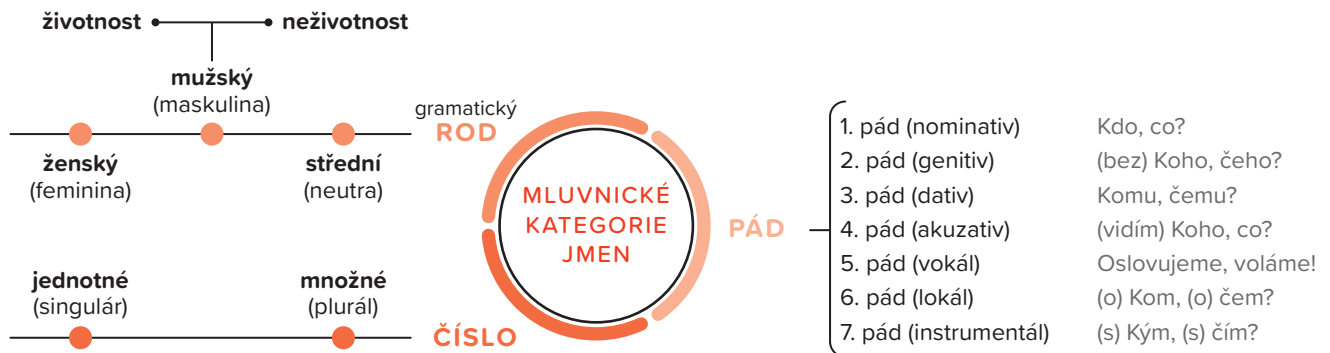

Otázky:

- Přečtete si text a zformulujte, co je jeho obsahem.
- Připomeňte si, co je to přechylování. Jakou roli hraje v textu?

Čeština je **ohybný jazyk**, slova mění své tvary a sdělení se nám díky tomu stávají srozumitelná. U jiných jazyků, např. angličtiny, je ohýbání nahrazeno systémem předložek a ustáleným slovosledem. Náš text se tak kvůli absenci přechylování a skloňování stal nesrozumitelný.

Ohýbání se v českém jazyce realizuje **skloňováním** a **časováním**. Všechna jména (podstatná, přídavná, zájmena a číslovky) se skloňují, slovesa se časují. Pomocí svých tvarů, které vyjadřují mluvnické kategorie, se slova zapojují do věty.

Kategorie rodu

V češtině rozlišujeme **gramatický rod mužský** (životný a neživotný), **ženský** a **střední**. Obvykle je ve shodě s **přírozeným rodem**, ten máme však pouze dvojí – mužský a ženský. Případ, kdy se gramatický a přirozený rod neshodují, je slovo *děvče*, které má gramatický rod střední (*to děvče*), ale zároveň víme, že jde o ženské pohlaví. Oproti češtině třeba v italštině a francouzštině neexistuje střední rod, čínština nerozlišuje rody vůbec.

Některá slova mohou **kolísat v rodě**, to znamená, že mohou mít tvary více rodů, např. (*vlakový i vlaková*) *průvodčí*, (*zdařilý i zdařilá*) *esej*. Vznikly rodové dublety, např. *kedluben* i *kedlubna*.

- V SSČ vyhledejte slova: **okurka** × **okurek**, **nešika** a **Olmouc**. Zjistěte jejich rod.

Kategorie životnosti

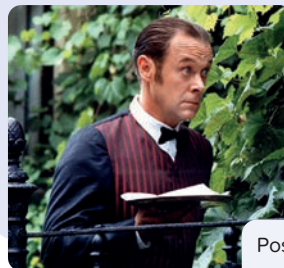
Životnost můžeme určit pouze u slov rodu mužského. Většinou platí, že životnost rovná se ve skutečnosti živý, jako např. *had*, *pes*, ale některá slova v životnosti kolísají, jako např. *korál* (navlékací × mořský živočich), *průvodce* (publikace × osoba) nebo *červ* (počítačový program × živočich).

Životnost se projevuje změnou koncovky ve 4. pádě: *had* – (*vidím*) *hada*, *panák* – (*vidím*) *panáka*. Je důležité zohledňovat životnost v pravopisu, ve shodě přísudku s podmětem. Např. *Psi štěkali celou noc*.

Zajímavost

Saturninova kobliha, nebo koblih?

V románu Zdeňka Jirotky Saturnin je popsána teorie Doktora Vlacha o dělení lidí podle toho, co udělají, když před ně postavíte mísu koblih. „Kdyby mi osud nebyl přivedl do cesty Saturnina, nikdy bych byl nevěřil, že se vyskytuje ještě třetí druh lidí, takové jakési bílé vrány. Myslím tím lidi, které představa koblih svištících vzduchem láká natolik, že vstanou a uskuteční ji.“

Podle SSJČ je možná pouze představa *koblih* (ženský rod) svištících vzduchem, nikoli představa *koblihů* (mužský rod) svištících vzduchem. Uvedena je ale zdobnělina (ten) koblížek i (ta) koblížka.

Postavu Saturnina ztvárnil ve stejnojmenném seriálu Oldřich Vízner.

Kategorie čísla

Počet a množství vyjadřujeme číslovkami, ale i tvary podstatných jmen: *jablko – jablka*. Čeština využívá koncovky jmen také k vyjádření množství. Někdy se ale gramatické číslo neshoduje s realitou, proto rozlišujeme podstatná jména:

- o **abstraktní** – jednotné číslo má jiný význam než číslo množné, např. *rychlost × rychlosti*,
- o **látková** – význam jednotného a množného čísla se liší, např. *víno × vína* (druhy vína),
- o **hromadná** – pouze v jednotném čísle, i když vyjadřují větší množství, např. *listí*,
- o **pomnožná** – pouze v množném čísle, i když označují jen jednu věc, např. *housle*.

Pozor!

Slova *rodiče*, *koně* a *lidičky* jsou častými chytáky v diktátech. Jsou životná, a proto se ve shodě přísudku s podmětem musí psát *i*. *Rodiče odjeli. Lidičky vítali. Koně se splášili. ale Houpací koně stály v rohu.*

Kategorie pádu

Pomocí pádů jsou vyjadřovány vztahy slov ve větě. Proto ho nikdy nelze určit samostatně, vždy pouze ve vztahu k jinému slovu či předložce.

1. pád (nominativ)

Ríká, kdo nebo co je původcem děje. Podstatná jména v prvním pádu jsou ve větě nejčastěji podmětem.

2. pád (genitiv)

Jeho funkcí je zejména přiřazovat k někomu, něčemu, pak odpovídá na otázku „čí“: *rod Přemyslovců*, ale také *zásah brankáře (či zásah)*. Všechna tato spojení pak tvoří přívlastek neshodný.

Druhý pád bývá také předmětem, kdy se váže k některým slovesům, např.: *ptát se, zbavit se, dotýkat se koho, čeho*. Druhý pád se spojuje s řadou předložek: *od rána do večera, vedle domu, podle cesty, kolem stodoly*.

3. pád (dativ)

Podstatná jména ve třetím pádě bývají ve větě předmětem, neshodným přívlastkem nebo příslovečným určením.

4. pád (akuzativ)

Nejčastější slovesnou vazbou v češtině je vazba se čtvrtým pádem, v takovém případě je jméno ve čtvrtém pádě předmětem. *Čaj, prosím! Podobně také Dobrý den! Dobrou chuť!*

5. pád (vokál)

Oslovení stojí ve větě samostatně, proto se také odděluje z obou stran čárkami. Správně oslovujeme *pane Nováku, pane Pavle*, nesprávně, ale častěji pak *pane Novák, pane Pavel*. Některá oslovení se postupem času stala citoslovci, např. *božínku, Kristepane!*

6. pád (lokál)

Je to jediný český pád, který se uplatňuje pouze po předložce. Nejedná se pouze o předložku *o*, ale také *na, v, při, po*. Ve větě vyjadřuje nejčastěji příslovečné určení (*na jaře*), ale může být i neshodným přívlastkem (*úvaha o budoucnosti*).

7. pád (instrumentál)

Tvoří příslovečná určení, např. *šel lesem, trásl se zimou, plýtvat vodou*. Nejčastěji se jedná o nástroj (příslopečné určení nástroje a prostředku): *psal tužkou, pracoval rukama, skřípal zuby* atd.

2) V následujícím textu určete mluvnické kategorie podtržených slov, kde to lze, přidejte také vzor.

Krve by se ve mně nedořezal. Všichni stojíme jako sochy.

Potom to Christina nevydrží. „Cože?“

„Dohromady vás je dvacet – jedenáct našich plus vás devět,“ pokračuje Eric. „Čtyři lidi půjdou ven po prvním kole, zbytek se s náma rozloučí po závěrečný zkoušce.“

Jinými slovy, i když úspěšně projdeme každou fází výcviku, šest nováčků bude vyloučeno. Koutkem oka postřehnu, jak se na mě Christina podívala, ale nemůžu jí pohled oplatit. Zabodávám oči do Erica a nemůžu se od něj odtrhnout.

(*Divergence*, Veronika Rothová, strana 55, CoBoo – Albatros)

3) Ve spojení se třetím pádem rozlište předmět, neshodný přívlastek nebo příslovečné určení.

Musíme pomáhat nemocným. .... Není pěkné závidět sestře. .... Kvůli nemoci nešel do práce. .... Pomsta nepříteli nic nevyřešila. .... Navzdory opatřením se virus šířil dál. .... Nadávat psovi nemá smysl. .... Třídní poslala oznámení rodičům. ....

Zajímavost

Slovenština má jen 6 pádů

V současnosti se ve slovenštině nepoužívá 5. pád, oslovují pomocí 1. pádu. *Janka, pozri sa!*

5. pád zůstal pouze u vybraných slov, např. označujících rodinné příslušníky – *synku, švagre*.

Podstatná jména

Aktivizační úloha

Cililink! Přijíždí tři milí řidiči. První řidič, Jiří – širší, nižší stříh, dřič. Vít – kšilt, švih, Jiljí – cvikr, knír, vtíp, smích. Všichni tři řídí džíp již tisíc mil z písčín Filipín! Šilink cink v příd', mířili k Vídni. Cizinci v svrchnících čtli tisk, vtiskli jim kvítí. Brit, princ Willi, jim vtiskl stisk. (Zdeňka Machovcová: *Literární hrátky*)

Otázky:

- V úryvku vyhledejte všechna podstatná jména.
- Přijde vám text něčím zvláštní? Uhodnete čím?

”

Podstatná jména (také *substantiva*) jsou názvy osob (např. *kadeřník/kadeřnice*), zvířat (*puďl*), věcí (*nůžky*), dějů (*střihání*), vlastností (*pečlivost*) a vztahů (*láska*). Označují tak základní věci, které nás obklopují v běžném životě, vztahy nebo duševní stavy, které prožíváme.

Podstatná jména můžeme dělit na:

A podle toho, zda si na ně v reálném světě můžeme „sáhnout“:

1 Vraťte se k textu v úvodu kapitoly a rozlište podstatná jména abstraktní/konkrétní a obecná/vlastní.

Jména, která označují jedinou věc, ale nesou pouze tvary množného čísla, nazýváme **pomnožná** (*nůžky, šachy, plavky, kalhoty*). Naopak jména, která označují více věcí téhož druhu, se nazývají jména **hromadná** (*lidstvo, hmyz, dříví, listí, kamení*). Poslední kategorií jsou jména **látková**, která označují danou látku bez ohledu na její množství (*sůl, prach, káva, pšenice*).

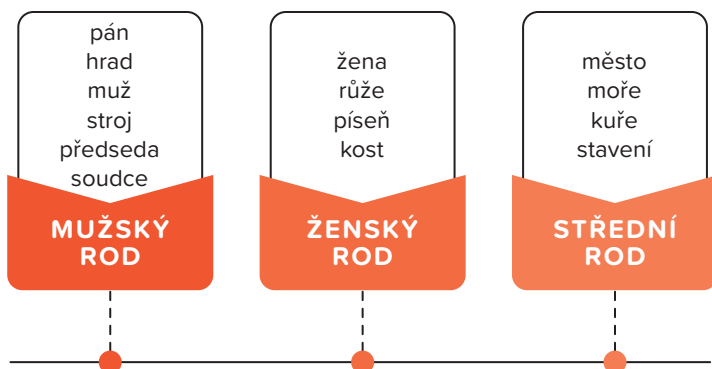
Slovesa a podstatná jména nesou ve větách hlavní význam. Řadíme je s přídavnými jmény, zájmeny a číslovkami k ohebným slovním druhům. Slovesa časujeme, všechna zbylá jména skloňujeme. Pokud slovo skloňujeme, tvoříme jeho pádové tvary.

Charakteristika podstatných jmen:

- Hledisko tvaroslovné – podstatná jména jsou ohebná → skloňují se.
- Hledisko významové – podstatná jména jsou plnovýznamová → pojmenovávají osoby, zvířata, věci ad.
- Hledisko skladební – podstatná jména jsou větnými členy.

Skloňování podstatných jmen

Základní vzory podstatných jmen slouží k ukázce toho, jak máme v našem jazyce jednotlivá jména správně skloňovat.

2 Jakou koncovku mají všechna podstatná jména rodu ženského v 7. pádě? Jaký je správný tvar: s ženami, růžemi, písněmi, kostmi nebo s ženama, růžema, písněma a kostma?

Zapamatujte si

7. pád **ruce, nohy** má dvojí zakončení, ale liší se významem:

rukama, nohama = části těla

x

rukami, nohami = přenesený význam

